

UGC Journal An Peer Reviewed International Journal

IMPACT FACTOR 2.009

NEW INTERNATIONAL RELIABLE RESEARCH JOURNAL

AIMS & SCOPE

New International Reliable Research Journal (NIRRJ) is a monthly International Journal publishing in multidisciplinary. It is published in All Subject and All Languages.

New International Reliable Research Journal (NIRRJ) has been started to publish the research paper by great thinkers, intelligentia, scholars, lecturers. Those who have contributed in the field of Higher Education and Research for advanced Knowledge.

Chief Editor
Asst. Prof. A.V. Hingmire

Executive Editor
Asst. Prof. L.M. Rathod

The Editor, Editorial Board and Publisher assume no responsibility for statements and opinions expressed by the Author in this Research Journal

Single Issue Rs. 300/-, Life Membership Rs. 10000/- (Ten Years)
Each Paper Rs. 1200/- Institution Yearly Rs. 3600/-

Instruction Call for papers

The Papers must be an original contribution. The size of the paper should not exceed 2000 to 2500 words in A4 size. in MS-Office (Word), Time New Roman (Font size - 12) for English and ISM DVB-ttsurekh (Font size 14) font in Marathi and Hindi. along with paper should the title, Authors Name, mailing address and Telephone Nos.

Mode of payment : Payble at State Bank of India Ambajogai Dist. Beed

Account No. : 32887113235, Hingmire A.V.

IFSC Code : SBIN0003403

For Details Information Please visit www.prathmeshpublication.in

www.prathmeshpublication.in

Co-ordinator
IQAC

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani

ORIGINAL ARTICLE

जागतिक वित्तीय संकटाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम

प्रा.डॉ.बिरादार बी.एम.

सहयोगी प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग,
श्री गुरुबुद्धी स्वामी महाविद्यालय पूर्णा,
ता.पूर्णा, जि.परभणी

प्रस्तावना :-

वित्तीय संकटामुळे संपूर्ण जागतिक अर्थव्यवस्थेला झळ पोहचली. जागतिकीकरणाच्या युगात कोणत्याही देशाला स्वतंत्रपणे वित्तनिती ठरविणे आणि राबविणे शक्य होत नाही. जागतिक मंदीने जगातील सर्वच देशांना वाढत्या किमती, बेकारी, दारिद्र्य, कर्ज, विषमता या समस्यांना प्रभावित केले आहे. जागतिकीकरणामुळे जागतिक बाजारपेठांची परस्पर गुंफण झालेली आहे. अमेरिकेत निर्माण झालेल्या वित्तीय संकटाचा परिणाम जगातील विविध देशांच्या अर्थव्यवस्थेवर कमी अधिक प्रमाणात जाणवत आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेची झपाट्याने विकासाकडे वाटचाल होत असतानाच अमेरिकेत सबप्राईम लोन संकट निर्माण झाले आणि त्याचा जगातील विविध देशांबरोबरच भारतीय अर्थव्यवस्थेवरही परिणाम झाला.

प्रस्तुत शोध निबंधाचा प्रमुख उद्देश जागतिकी मंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणामांचा आढावा घेऊन उपाय सूचविणे हा आहे. या अभ्यासासाठी द्वितीय सामग्रीचा आधार घेण्यात आला आहे. विविध संदर्भ ग्रंथ, नियतकालीक, प्रकाशने आणि संकेतस्थळे इत्यादी स्रोतांमधून सामग्री संकलित करण्यात आली आहे.

भारतातील सफल घरेलू उत्पादनातील क्षेत्रनिहाय वृद्धीदर (%)

(१९९९-२००० किमतीवर आधारित)

क्र.	विवरण	२००५-०६	२००६-०७	२००७-०८	२००८-०९	२००९-१०
१)	कृषी (वन मत्स्य क्षेत्र)	५.८०	४.००	४.९०	१.६०	०.२
२)	उद्योग	८.८०	१०.००	८.१०	३.९०	९.३
	अ) खान उखन	४.९०	८.८०	३.३०	३.६०	१०.६०
	ब) निर्माण उद्योग	९.१०	११.८०	८.२०	२.४०	१०.८०
	क) विद्युत गॅस जलविद्युत	५.१०	११.८०	५.३०	३.४०	६.५०
	ड) बांधकाम	१६.२०	५.३०	१०.१०	७.२०	६.५०
३)	सेवा	११.००	११.२०	१०.७०	९.७०	८.५०
	अ) व्यापार, हॉटेल	१०.३०	१०.४०	१०.१०	९.००	९.३०
	ब) परिवहन दूरसंचार	१४.९०	१६.३०	१५.५०	७.८०	९.७०
	क) वित्त विमा रिस्क इस्टेट उद्योग सेवा	११.४०	१३.८०	११.७०	७.८०	—
	ड) सामुदायिक सेवा	७.१०	७.७०	६.८०	९.३०	७.४०
४)	एकूण गृहनिर्माण (उत्पादन खर्चांनुसार)	९.५०	९.७०	९.००	६.७०	७.४०

Co-ordinator
IQAC

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

184

PRINCIPAL

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani

स्त्रोत : आर्थिक पाहणी अहवाल, २००८-०९, आ.बी.आय. आणि वित्त मंत्रालय, भारत सरकार
जागतिक मंदीचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर मंदीचे पुढील परिणाम
होत आहेत.

१) कृषी क्षेत्रावरील परिणाम :-

भारताच्या बाबतीत राष्ट्रीय उत्पन्न, रोजगार, आंतरराष्ट्रीय व्यापार, औद्योगिक विकास, सेवा क्षेत्र आणि
इतर विविध क्षेत्रांचा विकास अनेक बाबतीत कृषी क्षेत्राच्या विकासावर अवलंबून आहे. आजही भारतीय
अर्थव्यवस्थेत जीडीपी मध्ये सरासरी १७ % कृषी क्षेत्राचे योगदान आहे. रोजगार ६५ % कृषी क्षेत्रातून निर्माण
होतो. हेच प्रमाण अमेरिकेत २ % लोकसंख्या कृषीवर अवलंबून आहे. जीडीपी मध्ये बटा ४ % आहे.
अमेरिकेत आलेल्या मंदीचा परिणाम भारतीय कृषी क्षेत्रावर झालेला आहे. २००५-०६ मध्ये कृषी क्षेत्राचा वृद्धीदर
५.८० % होता. आर्थिक संकटानंतर २००८-०९ मध्ये १.६ % आणि २००९-१० मध्ये ०.२ % एवढा कमी झालेला आहे.

२) उद्योग क्षेत्रावरील परिणाम :-

भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये उद्योग क्षेत्राचे योगदान महत्त्वपूर्ण आहे.
२००५-०६ मध्ये जीडीपीतील उद्योगाचा वाटा ८.८ %, २००६-०७ मध्ये १० % २००७-०८ मध्ये ८.१
% आणि २००८-०९ मध्ये ३.९ % आणि यात वाढ होऊन २००९-१० मध्ये ९.३ % झाला. जागतिक वित्तीय
संकटाचे भारतीय उद्योगावर विपरीत परिणाम झाल्याचे दिसून येते. यात प्रामुख्याने खाण, उत्खनन, निर्माण
उद्योग, विद्युत, गॅस, जलविद्युत, बांधकाम या क्षेत्रावर परिणाम दिसून येतो.

३) सेवा क्षेत्रावरील परिणाम :-

भारतीय अर्थव्यवस्थेत सेवा क्षेत्राचे मोलाचे योगदान आहे. २००७-०८ मध्ये जीडीपीमध्ये सेवा क्षेत्राचे
योगदान ५५.७ % एवढे होते. २००७-०८ मध्ये सेवा क्षेत्रातील वृद्धीदर १०.७ % एवढा होता. २००८-०९ ला तो
कमी होऊन ९.७ % एवढा झाला आणि २००९-१० मध्ये ८.५० % झाला.
सेवा क्षेत्रामध्ये व्यापार, हॉटेल्स, वाहतूक, दळणवळण, वित्त, विमा, रियल इस्टेट, सामाजिक सेवा,
साठवणूक, बांधकाम, इत्यादी सेवांचा समावेश होतो.

४) रोजगारावरील परिणाम :-

आंतरराष्ट्रीय श्रम संघटनेच्या अहवालानुसार जगात दोन कोटी लोकांना रोजगाराची प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष इ
लाव पोहचली आहे. माहिती तंत्रज्ञान, वाहतूक, बांधकाम, उत्पादन प्रक्रिया इत्यादी उद्योगांतील रोजगारात मोठ्या
प्रमाणात घट झाली आहे. अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे दिवाळे निघाले आहे. भारतात काही कंपन्यांनी
आठवड्यातून दोन दिवस सुट्टी, महिन्यातून १५ दिवस सुट्टी जाहीर केली आहे. अनेक अस्थाई कर्मचार्यांना
कामावरून काढून टाकले आहे.

या कालावधीत रोजगाराच्या संधी नष्ट झाल्या आहेत आणि जवळपास ४००० युनिट बंद पडले आहेत.
जानेवारी २००८ ते जानेवारी २००९ दरम्यान सुमारे ५ लाख लोकांना रोजगार गमवावा लागला.

५) बँकिंग क्षेत्रावरील परिणाम :-

अमेरिकन बँकिंग क्षेत्र आणि भारतीय बँकिंग क्षेत्र मुख्य फरक त्यांच्या गृहकर्ज पद्धतीत आहेत.
अमेरिकन बँकांनी गृहकर्ज नियम तोडून कर्जदारांना दिले. परिणाम बँका दिवाळखोर झाल्या. परंतु भारतीय
बँकांनी ग्राहकांना त्यांच्या कर्ज परतफेड क्षमतेच्या आधारावर कर्ज दिले. त्यामुळे कर्ज वसूली चांगली झाली.
भारतीय बँका ह्या जागतिक मंदीत सुरक्षित राहिल्या आहेत.

भारतातील अनेक बँकांनी अमेरिकेच्या विविध वित्तीय संस्थेमध्ये गुंतवणूक केलेली असल्यामुळे या
भारतीय बँकांना ४००० कोटी रुपये नुकसान सहन करावे लागले आहे.

६) विदेशी व्यापारावर परिणाम :-

विदेशी व्यापारावर जागतिक मंदीचा विपरीत परिणाम झाला आहे. २००२ ते २००७ या कालावधीत विदेशी व्यापारातून होणारा घाटा कमी होता. कारण निर्यात वृद्धीदर जास्त होता. परंतु २००८-०९ मध्ये मंदीच्या प्रभावामुळे निर्यात व्यापारावर परिणाम होऊन निर्यात वृद्धीदर १७.१ % आला. आयात वृद्धीदर ३१.५ पर्यंत वाढल्यामुळे ९३.८ अरब डॉलर घाटा देशाच्या विदेशी व्यापारातून झाल्याचे स्पष्ट होते.

७) शेअर बाजारावरील परिणाम :-

जागतिक मंदीचा सर्वात वाईट परिणाम भारतातील शेअर बाजारावर झाला. जानेवारी २००८ मध्ये निर्देशांक २१२०० वरून ऑक्टोबरमध्ये निर्देशांक ७७९७ अंशापर्यंत कमी झाला. यामध्ये सर्वसाधारणपणे लहान व मध्यम गुंतवणूकदारांचे कोट्यावधी रुपयांचे नुकसान झाले.

८) मौद्रिक धोरणावरील परिणाम :-

जागतिक मंदीमुळे भारतात येणारा चलनाचा ओघ थांबला. याचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होऊ नये म्हणून आर.बी.आय.ने आपल्या मौद्रिक धोरणात बदल केला. आर.बी.आय.ने रिझर्व रेपोरेट, रेपो रेट, कॅश रिझर्व रेपो आणि वैधानिक तत्परता प्रमाण कमी केले.

एप्रिल २००८ मध्ये RRR, ६.०० %, RR ९ %, CRR ९ %, SLR २५ % होता. मार्च २००९ मध्ये RRR ३.५० %, RR ५.०० %, CRR ५.०० %, SLR २४ % केला.

९) माहिती व तंत्रज्ञान उद्योगावर परिणाम :-

भारतातील माहिती व तंत्रज्ञान सेवा क्षेत्राची ७० % निर्यात एकट्या अमेरिकेला आहे. त्यापैकी ४० % वाटा अमेरिकेत वित्तीय बाजाराचा आहे. यातून बाहेर पडण्यासाठी वेतन कपात, स्वेच्छा निवृत्ती, सक्तीची निवृत्ती, मार्गाचा अवलंब केला जात आहे.

१०) खनिज तेलाच्या किंमती घटल्या :-

अमेरिका, युरोप, जपान इत्यादी देशात खनिज तेलाची मागणी घटल्यामुळे प्रति बॅरल किंमत ५० डॉलरपेक्षा कमी झाले. त्यांना ७०० अब्ज डॉलरचा तोटा सहन करावा लागला. १०० डॉलर्सनी किंमती कमी होऊनही भारतात खनिज तेलाच्या किंमती कमी झाल्या नाहीत.

११) राजकोषीय धोरणावर परिणाम :-

जागतिक मंदीचा भारताच्या राजकोषीय धोरणावर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम झाल्याचे दिसून येते. राजकोषीय तुट २००७-०८ मध्ये ४१.४ % होते त्यात वाढ होऊन २००८-०९ मध्ये ७३.९ % झाले.

१२) रुपयाच्या मूल्यावर परिणाम :-

आर्थिक मंदीमुळे विदेशी चलन मोठ्या प्रमाणावर बाहेर गेल्यामुळे रुपयाचे मूल्य घसरले. जानेवार २००८ मध्ये एक डॉलर बरोबर ३९.८७ रुपये मूल्य होते. परंतु मार्च २००९ मध्ये एक डॉलर बरोबर ५१.२३ रुपयापर्यंत मूल्य घसरल्याचे दिसून येते. सद्यस्थितीत रुपयाच्या मूल्यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर घसरण सुरु आहे.

दोन चाकी, चार चाकी वाहन विक्री कमी झाली. औद्योगिक क्षेत्रातील वस्तूची मागणी कमी झाली. प्रसार माध्यमे आणि करमणूक क्षेत्रांमधून मिळणाऱ्या महसूलांमध्ये मोठ्या प्रमाणात घट झाली, अभियांत्रिकी, शिक्षण, प्रशिक्षण आणि सल्लागार या क्षेत्रातील मागणी कमी झाली. मंदीमुळे रिटेल क्षेत्रातील विकासाला खिळ वसला आहे. उत्पादन शुल्कापासून मिळणाऱ्या महसूलात मोठ्या प्रमाणात घट झाली आहे. बांधकाम उद्योग संकटात सापडला आहे.

उपाय योजना :-

भारतीय अर्थव्यवस्थेतील जागतिक वित्तीय संकटाचा परिणाम कमी करण्यासाठी उपाययोजना.

- १) सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगाला मोठ्या प्रमाणात आर्थिक मदत करावी.
- २) वॅकॅन्सी कुटिरोद्योग लघू उद्योग आणि मध्यम उद्योगांना अल्पदरात कर्जपुरवठा करावा.
- ३) कृषी उत्पादन वाढविण्यासाठी विशेष प्रयत्न करावेत.

- ४) कृषी क्षेत्रात सरकारी गुंतवणूकीबरोबर खाजगी गुंतवणूक वाढवावी.
- ५) मोठ्या प्रमाणात निर्यात वाढविण्यासाठी विशेष लक्ष द्यावे.
- ६) परकीय गुंतवणूक भारतात आणण्यासाठी विशेष प्रयत्न करावे.
- ७) बँकांना कर्ज पुरवठा वाढविण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यात यावे.
- ८) पायाभूत क्षेत्रातील गुंतवणूक वाढवावी.
- ९) देशाच्या आर्थिक विकासासाठी ऊर्जा विकासावर भर देण्यात यावे.
- १०) माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रास उत्पादन क्षमता वाढविण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यात यावे.
- ११) अंतर्गत बाजारपेठ विकसीत करावे.
- १२) बांधकाम क्षेत्रातील उद्योगांना प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी आणि नवीन प्रकल्पाची उभारणी करण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यात यावे.
- १३) गृहकर्ज, वाहन कर्ज मोठ्याप्रमाणात कमी व्याजदराने देण्यात यावे.
- १४) राज्य सरकारने स्टॅम्प ड्युटी कमी करावी.
- १५) रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाने रोख राखीव प्रमाणमध्ये घट करावी.
- १६) सरकारने सक्तीय कामगार धोरण आखावे.
- १७) संघटीत आणि असंघटीत क्षेत्रातील कामगारांना कायद्याचे संरक्षण द्यावे.
- १८) जनतेमध्ये पसरविण्यात येणाऱ्या अफवांवर कडक नियंत्रण घालावे.

सारांश :-

जार्गातक वित्तीय संकटाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम विकसीत राष्ट्रांच्या तुलनेत कमी इ ाल्याचे दिसून येते. वाढत्या किंमती, बेकारी, दारिद्र्य, विषमता या प्रश्नांवर गांभीर्याने विचार करून धोरणात्मक पातळीवर उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. तसेच भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासाला संख्यात्मक आणि गुणात्मक गती येण्यासाठी ठोस पावले उघडलाने आवश्यक आहे. शासनाची भूमिका उद्योग क्षेत्रात आणि शेती क्षेत्रात अधिक गुंतवणूक करण्याची असावी. रोजगार निर्मिती निती असावी तसेच परकीय गुंतवणूकीस प्रोत्साहन द्यावे.

संदर्भ :-

- १) दैनिक लोकमत, २३ नोव्हेंबर २००८, ५ एप्रिल २००९.
- २) अर्थसंवाद, जानेवारी-मार्च २०१०, खंड-३३, अंक-५.
- ३) अर्थसंवाद, ऑक्टोबर-डिसेंबर २००८, खंड-३२, अंक-३.
- ४) अर्थसंवाद, एप्रिल-जून २०१०, खंड-३४, अंक-१.
- ५) योजना, ऑगस्ट २००९.
- ६) दैनिक सकाळ, ८ डिसेंबर २००८, २८ डिसेंबर २००८, २३ मार्च २००८.
- ७) www.rbi.com
- ८) आर्थिक पाहणी अहवाल २००८-०९.
- ९) डॉ.बी.आर.गायकवाड, डॉ.विश्वास कदम, श्री.व्ही.टी.काळे (२०११), आर्थिक अरिष्ट, कारण परिणाम व धोरण, केंद्रास पब्लिकेशन, औरंगापुरा, औरंगाबाद.